

KULTURHISTORISK REGISTRERING

I HALDEN KOMMUNE
NORDBAKKE GÅRD

GNR. 218

BNR. 1

2008/07/09 10:15

*Vestre voll, og negativet etter masseuttaket fra konstruksjonen av vollen i skansen.
Bildet er tatt sørover mot Ørsjøen.*

RAPPORT FRA KULTURHISTORISK BEFARING/REGISTRERING

Kommune:	Halden		
Gårdsnavn, bruksnavn:	Nordbakke		
Gardsnummer:	218		
Bruksnummer:	1		
Kartreferanse			
Høyde over havet:	155 m.o.h.		
Tiltakshaver:	Arne Jensen og Østfold fylkeskommune		
Adresse:	Nordbakke, Ør 1766 Halden		
Navn på sak:	Arkeologisk undersøkelse i forbindelse med planlagt restaurering av Nordbakke skanse		
Saksnummer:			
Prosjektnummer:			
Dagsverk:	6		
Registrering utført:	08.07.2008	Ved:	Per Erik Gjesvold
Rapport utført:	24.07.2008	Ved	Per Erik Gjesvold
Autom. fredete kulturminner i området:		Gravrøys	Registreringsnummer ID 13371
Nyere tids kulturminner i området:		Nordbakke skanse	ID 116637
Fotodokumentasjon:			
Faglige konklusjoner: Det ble ikke gjort funn egnet til å datere anlegget nærmere. Det ble påvist slagg og en esse inne i anlegget fra en sekundær smie			
☒ Planen er ikke i konflikt med kulturminner.			
Automatisk fredete kulturminner		Nyere tids kulturminner	
☐	Planen er i konflikt	☐	Planen er i konflikt
☐	Ingen synlige, potensiale under bakken	☐	Ikke påvist til nå, nærmere arkivsjekk påkrevs
☒	Ikke vurdert	☒	Ikke vurdert
Videre saksgang (for saksbehandler):			
Registreringer		Merknader	
☐	Videre reg. ikke nødvendig	☒	Ingen merknad
☐	Videre reg. nødvendig	☐	Tilråd spesialområde
☒	Reg. fullført	☐	Tilråd dispensasjon
☐		☐	Foreløbig uavklart
Merknader:			

Kart 1; oversikt, Nordbakke skanse er markert med en rød sirke i nordenden av Ørsjøen.

BAKGRUNN FOR UNDERSØKELSEN

I forbindelse med grunneiers ønske om å restaurere Nordbakke skanse tilbake til en mer korrekt utforming, gjorde Østfold fylkeskommune i samarbeid med grunneier Arne Jensen en mindre arkeologisk undersøkelse av skansen ut i fra følgende problemstillinger:

- A. Datering, finnes det noe å datere på (konstruksjonselementer eller treverk/kull)?
- B. Konstruksjon. Skansen har en større sammenrast steinkonstruksjon i midten. Ildsted? Eller fundament for en mindre bygning?
- C. Hjørnene i skansen har tilsynelatende akkumulert mer masse enn det øvrige anlegget. Er dette er et bevisst konstruksjonselement?
- D. Befaringen åpnet for mulighetene for at anlegget kan ha hatt en slags brolegning i inngangspartiet. Hvis så, i hvilket omfang?

SAMMENDRAG

Det ble fra 8.7. – 10.7.2008 av Østfold fylkeskommune foretatt arkeologiske undersøkelser i inne i Nordbakke skanse sør for eksisterende våningshus på Nordbakke gård ved Ørsjøen i Halden kommune. Skansen er et lukket befestet fortifikasjon med voller rundt, (ca. 13 m x 10 m) og kan i så måte betegnes som en redutt (av fr. redoute og it. Ridotto – samlingssted). Det ble med gravemaskin og for hånd, gravd tilsammen 3 sjakter med bakgrunn i et ønske om en avklaring i forhold til problemstillingene over.

Det ble ikke funnet materiale eller strukturer / trekull egnet til å datere anlegget på.

I og rundt den sammenraste steinkonstruksjonen inne i skansens sørvestre del ble det funnet en del smieslagg, og steinene lå i den øverste delen av det som ble tolket som "gulnivået" inne i skansen. Steinkonstruksjonen ble tolket som bunnivået i en sekundær esse i en smie.

Masseakkumulasjonen i skansens hjørner er kun i liten grad sekundær. I sørvestre og nordøstre hjørne viste profilen i sjaktene at det under konstruksjonen har blitt kastet masse utelukkende utenfra og inn for å konstruere vollene. Vollene har blitt konstruert med et markant buet innerliv som stedvis har hatt nedlagt stein for å hjelpe til med å holde massen på plass.

Skansen viser svært få konstruksjonsdetaljer utført i stein som synes å være originale. Bruken av stein er i all vesentlighet knyttet til den nordre delen av skansen rundt inngangspartiet. Området ligger nærmest jordnet hvor det har vært ryddet svært mye stein gjennom tidene. Mye av steinen som i dag er synlig i skansen og da særlig på vollene og i inngangspartiet antas å være sekundær.

OMRÅDEBESKRIVELSE

Nordbakke gård, gnr. 218 bnr. 1, ligger helt nord av Ørsjøen i Halden kommune. Gården ligger ca. 7,6 km, fra Prestebakke sør av Ørsjøen og ca. 13 km sørøst for Fredriksten festning i Halen.

STRATEGI OG METODE

Registreringer på flat- og dyrka mark foregår ved at man med gravemaskin fjerner matjordlaget eller torva i ønsket sjakkebredde, for å kunne påvise eventuelle spor av forhistorisk og historisk aktivitet. Undergrunnen blir fortløpende finrenset for løsmasser manuelt med krafse, og eventuelle spor etter fortidig aktivitet vil bli avdekt og avtegnet mot undergrunnen.

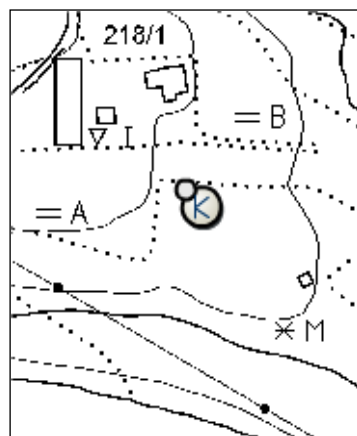
DELTAGERE OG TIDSRUM

Undersøkelsen i felt ble foretatt av arkeolog Per Erik Gjesvold med hjelp fra grunneier Arne Jensen. i perioden 08.07.2008 – 10.07.2008 Rapporten ble skrevet av Per Erik Gjesvold i juli 2008. På undersøkelsesdagene var det værret pent og uten nedbør.

UNDERSØKELSEN

TERRENGET

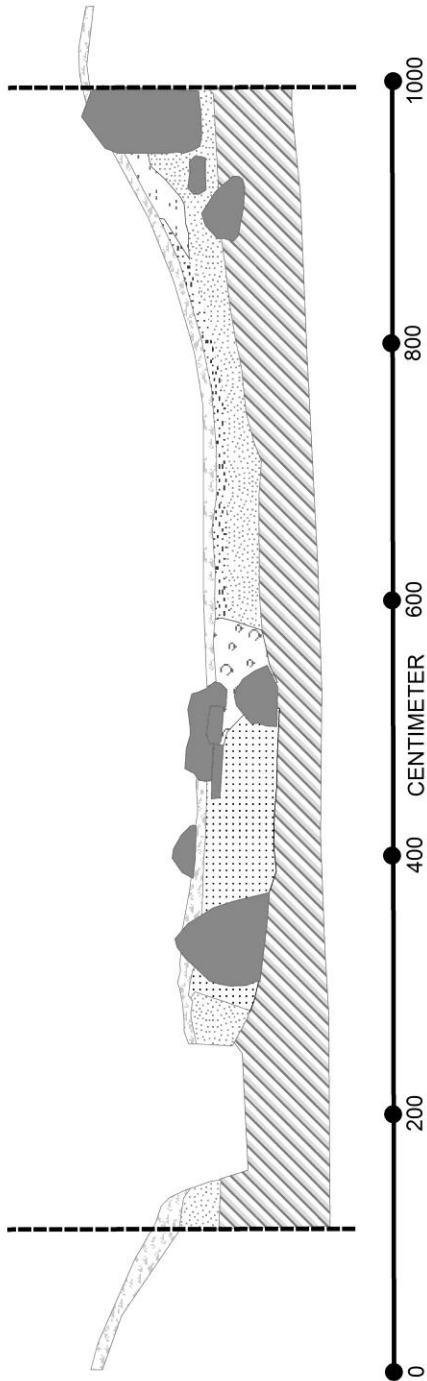
Haugeli gård ligger nord av dyrka mark som strekker seg i alle retninger. undersøkelsesområdet består av en liten morenerygg ned mot Ørsjøen og rett sør av hovedhuset på gården.

Kart 2: Skansen ligger rett sør av våningshuset på Nordbakke gård og er i dag omgitt av tett granskog, Selve skansen og et belte på ca 20 meter rundt er tynnet ut av grunneieren

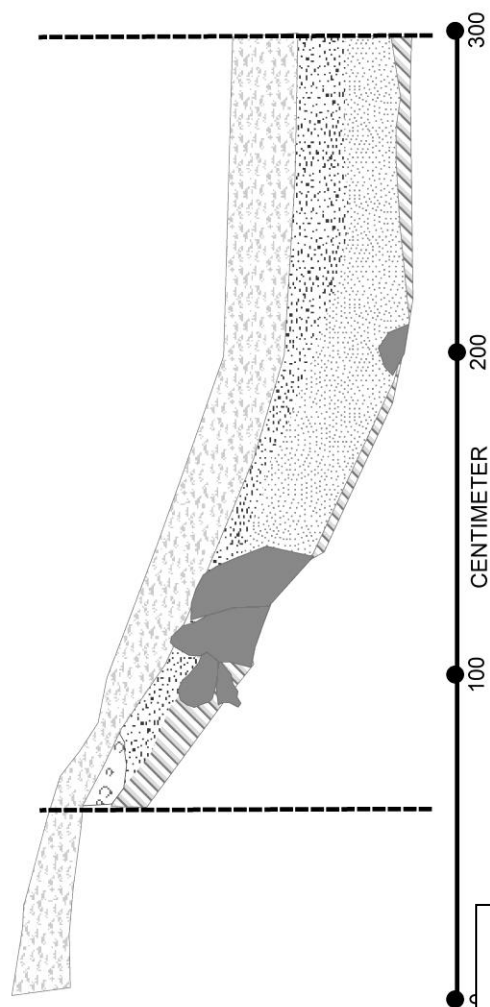
1:50

- SJAKT 1**
- Stein
  - Torv
  - Lag 1
  - Lag 2
  - Lag 3
  - Lag 4
  - Lag 5
  - Undergrunn

1:20

- SJAKT 2**
- Stein
  - Torv
  - Lag 2
  - Lag 3
  - Undergrunn

Figuren viser profilene sjakt 1 og 2

SJAKTENE

Det ble til sammen gravd 3 sjakter, delvis for hånd og delvis med gravemaskin, innenfor skansen. Sjaktene er ca. 0,75 meter m brede og i avstand og retning som terrenget og planområdet størrelse tillater. Undergrunnen består stort sett av en lys gulgrå grus fra en maritim avsetning. Sjakt 1 ble gravd midt i skansen mellom den østre vollen og en sammenrast steinstruktur på 2 x 1 meter inne i skansen. Sjakt 1 ble anlagt for å få informasjon om vollens konstruksjon og for å få mer informasjon om steinkonstruksjonens funksjon og datering i forhold til det øvrige anlegget

Sjakt 1: Lengde: 5m

Bredde: ca. 0,75 m

Torvdybde: 20-25 cm

Orientering: ØNØ-VSV

Status: Funn av slagg og en steinkonstruksjon tolket som esse i en smie

Undergrunn: Gulbrun grus

Bilde 1: Sjakt 1 sett mot vollen i øst.

Bilde 2: Sjakt 1, sett mot den sammenraste steinstrukturen i vest

Bilde 3: Den sammenraste steinstrukturen i vestenden av sjakt 1. Den utplasserte tommestokken måler 1 m. Bildet er tatt mot NV.

Bilde 4: Bildet viser noe av slagget som ble funnet i og rundt den sammenraste steinstrukturen i vestenden av sjakt 1.

Sjakt 2: Lengde: 4 m

Bredde: 0,5 – 0,7 5m

Matjordsdybde: ca. 15 - 25 cm

Orientering: N-S, ca. 90° på, og SØS – NVN for sjakt 1.

Status: Funntom

Undergrunn: Grågul grus

Sjakt 3:

Lengde: 3 m

Bredde: ca. 1 m

Matjordsdybde: 20-25 cm

Orientering: NNØ - SSV, ca. 45° på sjakt 1.

Status: Funntom

Undergrunn: Grågul,grus

AUTOMATISK FREDETE KULTURMINNER

Det er ikke tidligere registrert automatisk fredete kulturminner innenfor området hvor redutten ligger noen hundre meter øst av fortifikasjonen ligger det imidlertid en gravrøys med ID13371 i Askeladden.

RESULTATER FRA UNDERSØKELSEN

FORTIFIKASJONENS DATERING

Den arkeologiske undersøkelsen av skansen førte ikke til noen nærmere datering av anlegget. Det ble ikke gjort gjenstandsfunn, eller funn av kull fra sikker kontekst som var egnet til en ¹⁴C datering. Den eneste kilden for datering av anlegget forblir derfor basert på en skriftlig kilde (bla. gjengitt i Harald Bakkes - Id Herred En grænsebygds historie. Geografisk-statisk- historisk beskrivelse av bygden fra gammel tid (1915)) som knytter konstruksjonen av fortifikasjonen til Hannibalsfeiden (1643-45).

STEINSTRUKTUREN SØRØST I SKANSEN

I den sørøstre delen inne i skansen lå en større steinstruktur (bilde 4) på ca. 2m x 1 med ukjent funksjon. Sjakt 1 (bilde 1 og 2) ble lagt fra østre voll og inn mot denne strukturen for om mulig å avklare hvorvidt den har vært en del av det opprinnelige anlegget.

Stratigrafien i sjakt 1 viste relativt tydelig at steinene i strukturen har vært nedgravd gjennom lag 2, som ble tolket som skansens opprinnelige marknivå, og delvis gjennom lag 3. Torvdannelsen over steinstrukturen var markant tynnere 2 cm – 5 cm enn det som var tilfelle for resten av sjakt 1 hvor tykkelsen varierte mellom 10 cm - 15 cm. Strukturen ble ut i fra dette konkludert med å være sekundær.

FUNN

Rett under torva i og i vestenden av strukturen ble det funnet en del jernholdig smieslagg, slagg fra smeltet jernholdig sand/torv sammen med noe kullstøv (se bilde 4 og 5). Mengden kullstøv var relativt liten i forhold til mengden slagg og var utelukkende konsentrert i den vestre halvdel av strukturen. Ingen av steinene i strukturen synes å ha blitt påvirket av varme og kan således neppe ha vært i direkte kontakt med kullet eller med slagget.

KONKLUSJON

Ut i de stratigrafiske forholdene i sjakt 1 ved strukturen, og fra funnet av slag samt den beskjedne mengden kullstøv tolkes strukturen til å være den nedre delen av en konstruksjon som må ha vært en esse i en smie som må ha ligget til Nordbakke gård og som neppe har vært en del av den opprinnelige skansen. Smia må ha blitt flyttet etter noen tids bruk slik at bare bunnelementene i konstruksjonen kunne påvises i dag

Bilde 5: eksempel på smieslaget som ble påvist inne i steinstrukturen

FORTIFIKASJONENS KONSTRUKSJON

Fortifikasjonen på Nordbakke betegnes vanligvis som en redutt, dvs. at den er et lukket forsvarsanlegg som kunne beskytte nærområdet i alle retninger fra dekning av omkransende voller eller vegger/palisader. Slike anlegg er vanligvis firkantede eller rektangulære slik som en eksempelvis finner sør av Ørsjøen på Prestebakke skanse som antas å være fra sjuårskrigen 1807-14. Ordet redutt er en fornorsking av det franske ordet Redoute – altså et samlingssted.

Nordbakke skanse skiller seg fra de fleste øvrige reduttene i Østfold ved at den har markant innsvingte sider slik at hjørnene får en spiss form. I og på vollene kan en se relativt mye stor stein og det har vært spekulert i om hvorvidt anlegget som helhet har vært bygget i stein og at de synlige steinene bare er de som stikker fram fra under torvlaget.

OPPRINNELIG MARKNIVÅ

Stratigrafien i sjakt 1 og 2 gjorde det mulig å bestemme det opprinnelige marknivået inne i redutten nærmere. Torvlaget var gjennomgående 15 cm - 20 cm tykt på de flate partiene og ble avgrenset nedad av et gråbrunt litt fett sandlag på en ca 10 cm tykkelse, kalt lag 2. Dette laget ble igjen avgrenset av et 20 cm – 25 cm tykt gråsvart sandlag, også det litt fett, kalt lag 3. Skillet mellom lag 2 og 3 var tidvis uklart men lot seg identifisere som en svak fargenyans. Det var ingen forskjell på masse eller granulering av massen mellom de to lagene. Inn mot vollen kunne en se en markant linse av gulrød grus som lå som en 75 cm lang og 10 cm – 15 cm tykk linse, kalt lag 1.

Det opprinnelige marknivået tolkes til å ha vært på toppen av lag 3, hele 20 cm – 25 cm under dagens toppnivå på torva. Den store ansamlingen av masse på bare 345 år skyldes sannsynligvis at området har vært gjengrodd i en lang periode, og at vollene har hatt en "veggeffekt" og følgelig ført til en høyere akkumulering av blader og barnåler enn i området som grenser inn mot skansen.

VOLLENES KONSTRUKSJON

Stedvis i vollen kan en se stor stein som titter frem fra under torva, særlig i nordenden av anlegget. Dette har ført til spekulasjoner rundt hvorvidt skansen ble bygget i stein, og at murverket i dag ikke er synlig fordi torva dekker det til.

Sjakt 1 tok utgangspunkt i en stor stein i den østre vollen. Stratigrafien viste her at steinen ikke har vært en del av den naturlige undergrunnen men at den har vært lagt på plass senere i forbindelse med konstruksjonen av skansen. Imidlertid viser også straigrafien at det opprinnelige marknivået gar gått en 30 cm – 40 cm opp på steinen og at lag 1 nesten har dekket steinen. Lag 1 består av gulbrun grus og er tolket til å være en maritim avsetning fra den gang havnivået sto såpass høyt, ca. 9500 år f.Kr. Så hvordan har dette laget havnet her?

Forklaringen ligger med stor sannsynlighet rett utenfor vollen som omgir anlegget. Her finner vi en nedgravd grøft som stedvis er opptil 1 meter dyp og opptil 3 m bred (målt fra toppen av nedskjæringen til bunnen på skansevollen). Slike grøfter betegnes noen ganger feilaktig for vollgraver noe som bringer tankene hen til større vannfylte konstruksjoner slik man for eksempel tidvis finner dem på kontinentet. En mer korrekt konstruksjonmessig betegnelse er å kalle fenomenet en negativ. Negativen oppstår når det spas masse fra det omliggende terrenget opp på vollene som danner fortifikasjonen, og den forsterker overhøyeden på fortifikasjonen den omgir. Lag 1 er et resultat av at noe av massen fra negativen som har blitt kastet opp på vollene og har havnet på innsiden. Lag 1 finnes også i sjakt 2 og bidrar til å en tolkning der innerlivet i skansen bevist er gitt en konveks form som den del av den opprinnelige konstruksjonen.

Det ble ikke påvist spadestikk i noen av sjaktene inn i skansen og lag 2 og 3 synes ubrutt bortsett fra i området rundt den sekundære essa. Dette kan taes til inntekt for en tolkning for at massen i vollene er tilført fra utsiden av anlegget, og at en ikke har søkt å senke marknivået inne i skansen for å påskynde konstruksjonsprosessen.

KONSTRUKSJONSMATERIALER

Den arkeologiske undersøkelsen støtter ikke opp rundt en tolkning om at skansen har vært oppført i stein. Vollene som definerer anlegget består primært av sand og noe spredt stein fra nærområdet som er rikt på rundkamp. Imidlertid finnes det indisier på at det stedvis har vært benyttet stor stein til å markere ut deler av innerlivet på redutten. Både i sjakt 1 og i sjakt 2 ble det påvist stor stein som bevisst har blitt benyttet i konstruksjonsarbeidet. I begge tilfeller har man deretter dekket til steinene med sand fra utsiden av vollen. I dag ser man mye stein på vollene, rundt inngangspartiet og i torva særlig i nordenden av anlegget. Mye av denne steinen har sannsynligvis blitt lagt her i forbindelse med rydding av de tilliggende jordene.

Undersøkelsen avdekket ikke treverk av noen art, og det synes derfor som om anlegget ikke har hatt noen indre konstruksjoner som bankett eller bygninger. En nærmere undersøkelse av vollen er nødvendig for å avklare hvorvidt skansen kan ha vært omgitt av et palisadeverk på eller utenfor vollen. Det er imidlertid lite sannsynlig at en slik palisade har blitt konstruert siden jordvollen gir en langt bedre beskyttelse av mannskapene, og som i tillegg i langt mindre grad har eksponert dem for sekundærskader fra flissprut. En palisade på utsiden av vollene ved negativen er også lite sannsynlig siden den ville gi en potensiell angriper en viss grad av dekning og i så måte potensielt være mer til skade enn gagn siden den ville åpner for mulighetene for at en fiende ville kunne bite seg fast svært nære skansen.

HJØRNENE I REDUTTEN – DET INDRE ROM

Sjakt 2 ble anlagt ut i fra problemstillinger knyttet til hjørnenes konstruksjon. Og utformingen av det indre rom i skansen. Profilen i sjakta viser at skansen har hatt et konvekst innerliv også i hjørnene og at det indre rom i fortifikasjonen har vært tilnærmet firkantet og ikke fulgt den ytre designen med innsvingte hjørner. Effekten av dette er at skansen har hatt en kraftigere voll i hjørnene på redutten enn på sidene. Dette er sammenfallende med begrensningene som ligger i anleggets form hvor det har vært vanskelig å avgi effektiv ildgivning over anleggets hjørner siden en her i kvantitetsmessig mindre grad enn på sidene kunne mønstre mannskaper. De spisse hjørnene med tykkere valler kan derfor tolkes som et forsøk på å omgå reduttens formmessige begrensninger. Konstruksjonsmessig er det altså mer snakk om utsvinget hjørner enn innsvinget vallsider i redutten.

SKANSES TAKTISKE OG STRATEGISKE EGENSKAPER

Skansen strategiske verdi er noe usikker siden den aldri synes å ha vært i kamp. Anleggets brukstid synes også svært kort. Omleggingen av kommunikasjonslinjen øst – vest til å gå over Prestebakke har sannsynligvis begrenset anleggets funksjon betraktlig.

Rent taktisk er anlegget godt konstruert. Fra en angriperes ståsted vil reduttens utsvingte hjørner forsinke prosessen med å slå hull i fortifikasjonen siden bla. det å enfilere forsvarerne ble komplisert siden hjørnene ikke lengre anga skansens vallsider.

Skansen synes ikke å ha hatt noen form for palisadeverk eller indre bygg som ville gitt ekstra beskyttelse mot overraskende angrep. Dette kan kanskje taes til inntekt for et argument for at redutten primært har vært forsvart med skytevåpen. Avstanden til veien anlegget muligens var tiltenkt å beskytte (hva som var daværende trasee er imidlertid noe usikkert) er litt for lang (60m – 70m) til at man ville kunne oppnådd noen særlig effekt med datidens våpen på evt. troppeansamlinger på veien. Effekten ville sannsynligvis ha vært såpass at anlegget neppe ville kunne ompasseres uten tap.

Hvor stor bemanningen har vært på skansen er usikkert, men Harald Bakkes - *Id Herred En grænsebygds historie. Geografisk-statisk- historisk beskrivelse av bygden fra gammel tid* (1915) nevner at et kompani med bønder ble sendt til stedet under Hannibalsfeiden. Hvor mange som inngikk i dette kompaniet nevnes imidlertid ikke. I kamp ville Skansen kunne avgi mellom 3 - 6 skudd i minuttet per mann. Skuddtaket ville ha vært avhengig av mannskapenes trening, og ville uavhengig av dette ha sunket etter hvert som våpnene grodde igjen av avleiringer og sot fra avfiringene. Hver soldat ville ha hatt mellom 12 og 30 skudd litt avhengig av utstyr og forskyningssituasjonen.

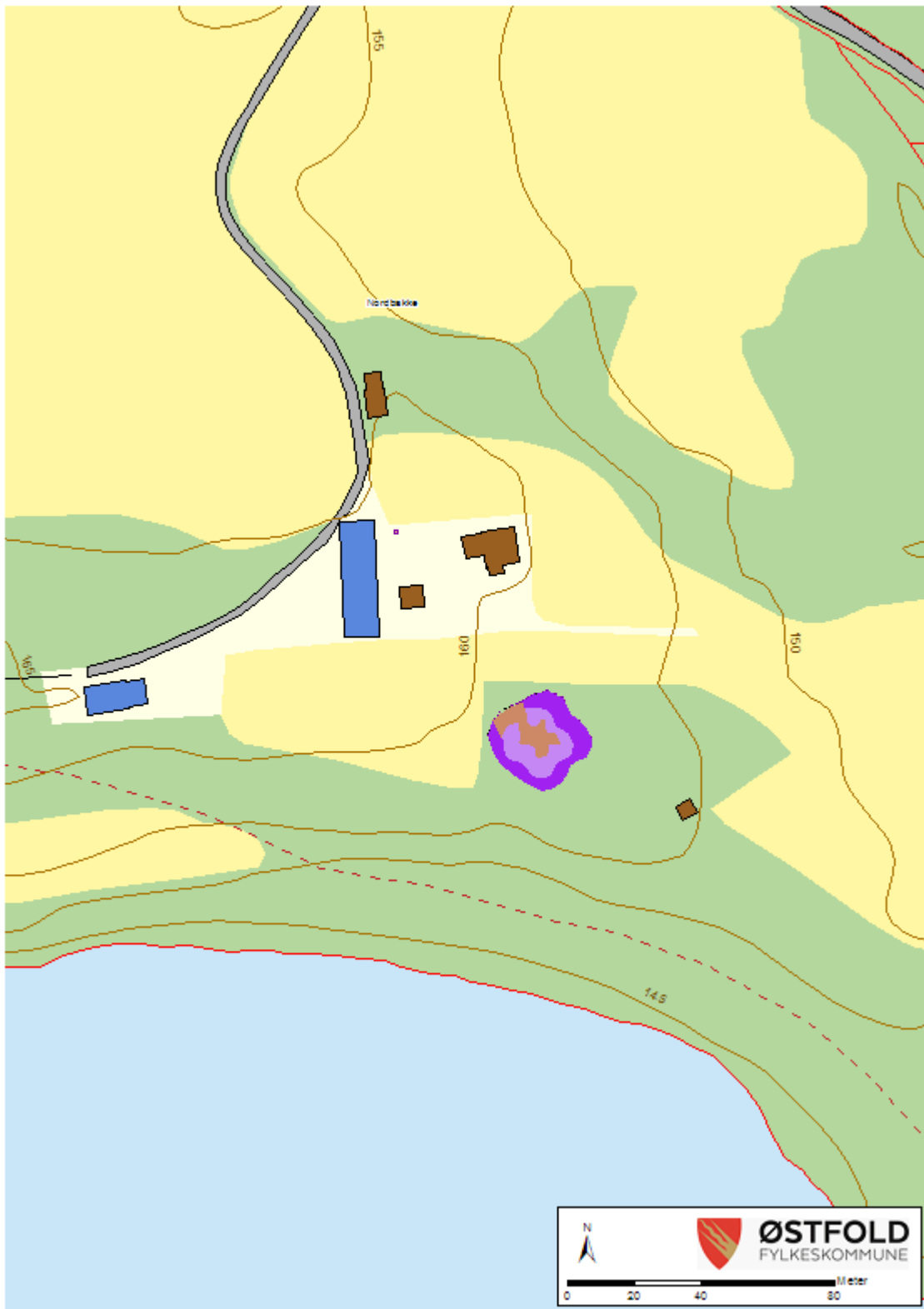
SARPSBORG 09.04.08

.....
Konservator / Arkeolog

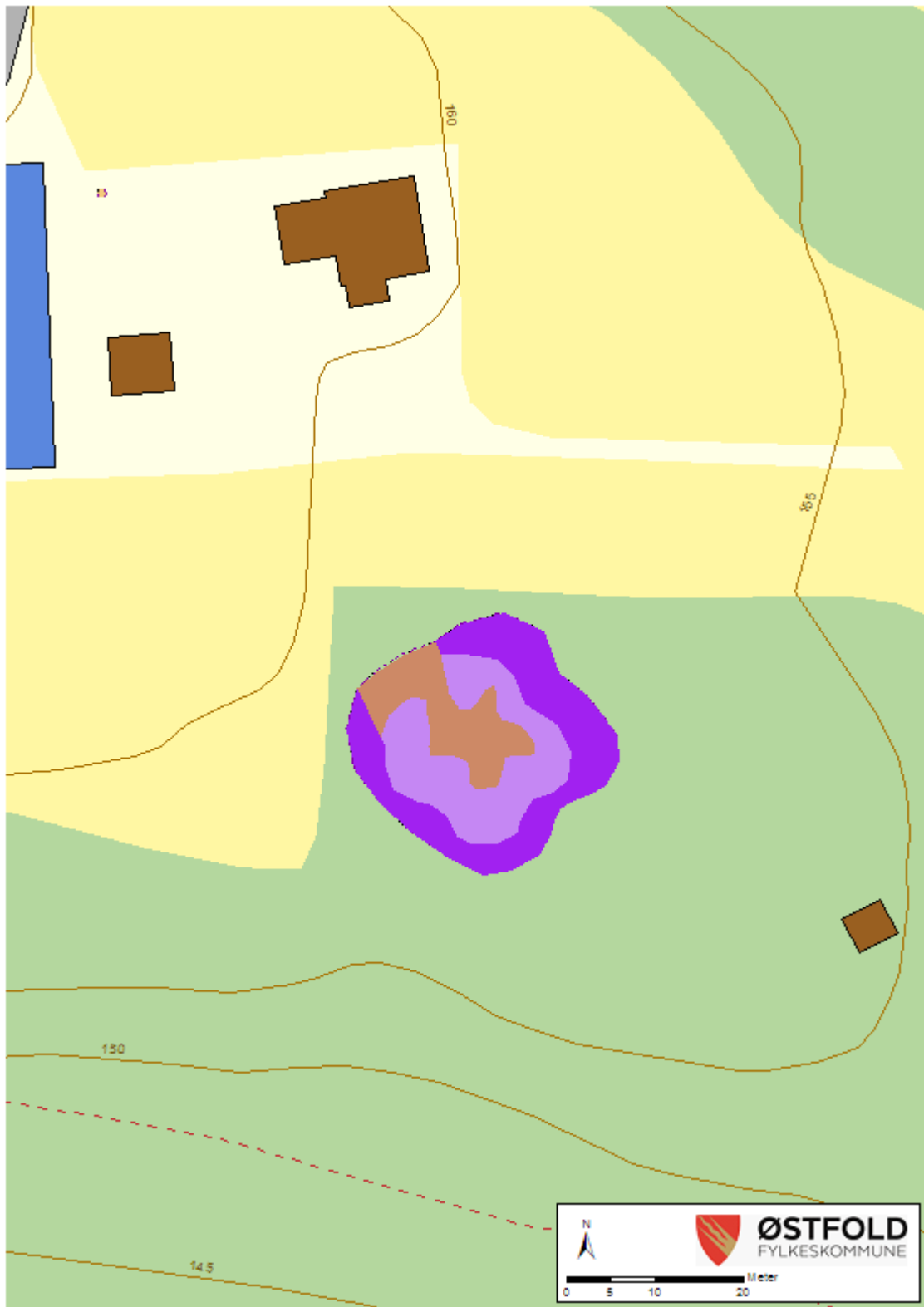

Vedlegg 1: Kart 2 med sjaktene 1-3 inntegnet.

Vedlegg 2: Kart 3, pil markerer planområdet.

Figur 1: Beliggenheten av Nordbakke skanse i forhold til bygningene på gården. Indre rommet er markert med brunt, vollen med lys lilla og negativen i ytterkant av vollen er gitt en mørk lilla farge.

Figur 2: Nordbakke skanse. Indre rommet er markert med brunt, vollen med lys lilla og negativen i ytterkant av vollen er gitt en mørk lilla farge.

Figur 3: Nordbakke skanse. Indre rommet er markert med brunt, vollen med lys lilla og negativen i ytterkant av vollen er gitt en mørk lilla farge.